

מה עניין ריבית אצל פרשת בהר (פרשת שמיטה ויובל)

בעקבות מאמרו של הרב ז' ויטמן, מגדים ג

לשאלה זאת נזקק הרב ז' ויטמן בפתח מאמרו "שמיטה ומקדש", מגדים ג. לדעתו, מיקומה של פרשת ריבית כאן בהיותה כרוכה בפרשת העבד הבאה אחריה. כדי למנוע מצב של הימכרות לעבדות יש חובה להחזיק בנופל מבחינה כלכלית ולתמוך בו בהלוואות מזון וכסף. וקובעת התורה איסור ליטול ריבית עבור הלוואות אלו.

ניתן להוסיף הסברים אחדים (בנוסף לאשר מצינו, דוגמת דבריו של רש"י, שאיסור ריבית נקשר לשאר פרשיות כאן בשורש משותף, והוא: ההכרה בריבונותו של הקב"ה על רכושנו).

1. סמיכות עבדות לעבדות

קודם שמדברת התורה על העבדות המוחשית הממשית - "וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך" (ויקרא, כ"ה, לט) היא מדברת על העבדות הסמויה, המורגשת אולי במעמקי נפש. עבדותו של הלווה. החכם מכל אדם חשף תחושה זאת וקבע: "עשיר ברשים ימשול ועבד לווה לאיש מלוה"

(משלי, כ"ב, ז).

אכן לא תמיד נשארה זאת תחושה שבנפש י פעמים הרבה הייתה נטילת הלוואה צעד ראשון לקראת עבדות ממשית. כשלא עלה בידו של הלווה לפרוע חובו, היה הנושה נוטל את הלווה או מי מצאצאיו לעבד¹. כך עולה מזעקתה-סיפורה של אישה אחת מנשי בני הנביאים, אל אלישע: "והנשה בא לקחת את שני ילדי לווה לעבדים"

(מלכ"ב, ד', א);

ומצעקת העם אל אחיהם היהודים:

"...לוינו כסף למדת המלך... והנה אנחנו כבשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים..."

(נחמיה, ה', ד-ה).

2. כי ימוך, כי ימוך, כי ימוך

הזיקה שבין העניינים הסמוכים באה לידי ביטוי במשפט פותח המשותף לשלושתם: "כי ימוך אחיך ומכר מאחזותו"

(כ"ה, כה);

"וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו"

(כ"ה, לה);

"וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך"

(כ"ה, לט).

הרי כאן שלוש פעולות שאדם נזקק להן בשל דוחקו ועוניו, ולימדה תורה שלא ימכור אדם שדהו ולא ימכור עצמו אלא כשכבר כלו כל הקצין, ואין לו דרך לזון את עצמו.

1 העי מערכת: ראה ר"י מוך, חלק א ממאמרו המתפרסם בגיליון זה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כך למדו ולימדו חכמים בתורת כוהנים:

"מנין שאין אדם רשאי למכור את שדהו, ולהניח באפונדתו, וליקח לו בהמה, וליקח לו כלים, וליקח לו בית, אלא אם כן העני - תלמוד לומר: 'כי ימוך ומכר' - הא אינו מוכר אלא אם כן העני".

כיוצא בזה לגבי "כי ימוך" השלישי -

"מנין שאין אדם רשאי למכור עצמו, ולהניח באפונדתו וליקח לו בהמה, וליקח לו כלים, וליקח לו בית, אלא אם כן העני - תלמוד לומר: 'וכי ימוך ונמכר' - הא אינו נמכר אלא אם כן העני".

לא כן לגבי "כי ימוך" השני. אכן כבר התורה חילקה, וב"כי ימוך" זה לא דיברה על פעולתו של המדך אלא התייחסה רק לתומך: "והחזקת בו... וחי עמך אל תקח מאתו נשך...". אבל ברור שאין מזהירים מלווה מליקח נשך, אלא אם כן יש לוה שנטל מעמו הלוואה. לא כתבה תורה מפורש 'וכי ימוך... ולווה מעמך', כדי שלא תהיה בזה הוראה מכללא, שאין ליטול הלוואה אלא אם כן העני. אך מיקומה של הפרשה בינות לשתיים, שבהן באה הדרכת התורה, מלמד על הדרכה רמוזה: ישתדל האדם מישראל שלא להזדקק להלוואות אלא אם כן העני, שכן נטילת הלוואה, יש בה כבר מן השעבוד לבשר ודם.

יתרה מזו: חכמים ראו, וכל הפרשיות האמורות כאן - הנה הן סדורות בכמין דירוג שיש בו לקח והוראה:

"א"ר יוסי ברבי חנינא: בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית. כיצד, - אדם עושה מלאכה מפירות שביעית, התחיל מוכר במטלטלין, שנאמר - 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך'; לא הרגיש, התחיל מוכר אחוזתו, שנאמר - 'כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו'; לא באת לידו עד שמכר את ביתו...; לא באת לידו עד שמכר את בתו²...; לא באת לידו עד שלוה ברבית...; לא באת לידו עד שמוכר את עצמו...; ולא לך - אלא לגר; ולא לגר צדק - אלא לגר תושב...; ולא לגר תושב - אלא לעובד כוכבים שנאמר - 'או לעקר משפחת גר' - נעשה כומר לעבודת כוכבים"

(תוספתא, ערכין, ה', ד).

שמיטה ויובל באו להנחיל ערכי שוויון וחופש - עבדים משתחררים, קרקעות חוזרות לבעליהן, יד הכול שווה ביבול. אם יש מי המבקש לנצל זאת ולבנות לו מעמד על חשבון הכלל, סופו מאבד נכסיו, והוא עצמו חוזר להיות עבד.

3. כמין ריבית ואינו ריבית

בעקבות דברי משנה בערכין, ניתן לראות קשר אמיץ בין פרשת הריבית לפרשה שקדמה לה - מכירת בית מושב בעיר חומה. שכך אומרת המשנה:

"המוכר בית בבתי ערי חומה, הרי זה גואל מיד, וגואל כלשנים עשר חודש. הרי זה כמין ריבית ואינו ריבית"

(ערכין, ט', ג).

הרי זה כמין ריבית, שכן המוכר קיבל מעות מן הקונה, והנה כעבור כמה חודשים ('יתוך שנים עשר חודש') הוא מחזיר אותן מעות בדיוק לקונה ומקבל את ביתו חזרה, נמצא הקונה דר בבית חנם, כאילו תמורת המעות שנתן למוכר וקיבל אח"כ חזרה. לאחר דין זה כסבורים היינו שהותרה ריבית בכל דרך, לכך באה התורה ומשמיעה איסור ריבית.

2 מכירת בת אינה מופיעה בפרשת בהר, וכבר העירה על כך הגמ' במסכת קידושין, כ, ע"א, ע"י"ש.